

Сухомлинов О. М.

ЕМІГРАНТСЬКІ «ТВОРИ ПАМ'ЯТІ» РОМУАЛЬДА ВЕРНИКА

Анотація. Ностальгічний дискурс є характерною ознакою польської кресно-пограничної та еміграційної літератури ХХ століття. Трагічний досвід суспільно-політичних перетворень ХХ ст., серед іншого втрата малих вітчизн і розрив зв'язків із більш ширшим поняттям «ідеологічна батьківщина», сприяв появі якісно нової літератури, сповненої поетикою мемуарів та спогадів. Пам'ять-ностальгія стає однією з головних тематично-художніх ознак літератури пограниччя, що ілюструє появу ностальгічного дискурсу (як форми вираження), певної норми та стратегії написання літературних текстів, що мають специфічні ознаки і які можна віднайти в поезії, прозі чи есеїстиці в етнокультурній моделі художньої літератури польсько-українського пограниччя. Ностальгія – це тип вразливості, який сьогодні з'являється в літературі частіше, ніж будь-який інший, і є специфічною формою перцепції реальної дійсності та способом світосприйняття. Творення ностальгічних романів, повістей чи оповідань із потужним замісом мемуаризації часопростору пограниччя було симптоматичним намаганням збереження втраченого світу. У цьому контексті цікавим прикладом ностальгічної прози є творчість Ромуальда Верника, письменника з польсько-українського пограниччя, еміграційного діяча, історика мистецтва, політичного публіциста.

Ключові слова: «твори пам'яті», еміграційна література, пограниччя культур, моделі пам'яті, антиномія «свій – чужий», культурна інтерференція.

Інформація про автора: Сухомлинов Олександр Миколайович, доктор філологічних наук, професор, голова Спілки польських вчених Бердянська, кафедра романо-германської філології Українсько-польського вищого навчального закладу «Центрально-Європейський університет».

Електронна адреса: lech@suchomlynov.pl

Sukhomlynov O.

EMIGRANTS "MEMORY STORIES" OF ROMUALD WERNIK

Abstract. Nostalgic discourse is an important feature of the Polish boundary and emigration literature of the twentieth century. This is a large-scale and widespread trend. She is an appeal to memories and nostalgic poetics. We can talk about a certain discourse of the past memoirism, which is understood as a norm and strategy used in the creation of text or expression-statement. The basis of creative interpretation in this case are cultural and social models, which become the norm, point of reference, the basis of the text or statement, which have certain genre features. The tragic experience of social and political events of the twentieth century: the loss of small homelands and the breakdown of ties with the broad concept of "ideological homeland", caused the emergence of a new type of literature, full of poetics of memoirs. "Memory-nostalgia" becomes one of the main thematic and artistic components of the literature of the frontier, illustrating the emergence of nostalgic discourse, a certain norm and strategy for the creation of literary texts that have specific features and are found in poetry, prose or essay in the ethno-cultural model of literature polish-ukrainian frontier.

Memoirs – this is a subjective understanding of certain historical events or biographies of a particular historical figure, carried out by the writer in an artistic form with the use of his true documents of his time, a deep correlation of his own spiritual experience with the inner world of his heroes.

Nostalgia is a type of vulnerability that appears today in the literature more often than any other, and is a specific form of perception of reality and the way of world perception. Today, the "literature of exiles" often refers to the theme "lost paradise of childhood", people are tired of their youth and the place where the artist's socialization took place. This is the essence of the nostalgic worldview. There is awareness of the irretrievability of the past, but it does not cause negative feelings, only generates a sweet pain of memories.

In this context, an interesting example of nostalgic prose is the works of Romuald Wernik, an emigrant, writer from the Polish-Ukrainian borderland, historian of art, political publicist.

Key words: "works of memory", emigration literature, boundaries of cultures, models of memory, antinomy, cultural interference.

Information about author: Sykhomlynov Oleksii, doctor of philology, profesor, head of the Union of Polish scientists of Berdiansk, department of Romance-Germanic Philology, Ukrainian-Polish high school "Central European University".
E-mail: lech@suchomlynov.pl

Suchomlynov O.

EMIGRACYJNE "UTWORY PAMIĘCI" ROMUALDA WERNIKA

Streszczenie. Dyskurs nostalgiczny jest cechą charakterystyczną kreso-pogranicznej i emigracyjnej polskiej literatury XX wieku. Dyskurs nostalgiczny jest obecny jak w poezji i prozie, tak w utworach dramatycznych. Tragiczne doświadczenia przemian społecznych i politycznych XX wieku, między innymi fakt utracenia małej ojczyzny utracenie więzi z szerszym pojęciem „ojczyzna ideologiczna”, przyczyniły się do tworzenia całkiem nowego typu literatury, zdominowanej przez pracę wspomnieniową. Pamięcio-nostalgia staje się jednym z głównych czynników, wyznaczających rozwój procesu literackiego i specyfikę poetyki kresowych i emigracyjnych teksów, specyficznych zasad i strategii ich pisania

Kresy, a właściwie pogranicza, stanowiły niewyczerpalne źródło inspiracji dla czulej wrażliwości artystycznej twórców polskich. W literaturze kreso-pogranicznej i emigracyjnej świat przedstawiony jest produktem wyobraźni i przeżyć osobistych artystów, którzy z kolei reprezentują kresową świadomość zbiorową.

W tym kontekście ciekawie rysują się nostalgiczne utwory prozowe Romualda Wernika, pisarza z polsko-ukraińskiego pogranicza, działacza emigracyjnego, historyka sztuki i publicysty politycznego.

Słowa kluczowe: „utwory pamięci”, literatura emigracyjna, kreso-pogranicza, pogranicza kulturowe, modele pamięci, antynomia „swój – obce”, interferencja kulturowa.

Nota o autorze: Suchomlynov Lech Aleksy, doktor filologii, profesor, sekretarz naukowy Związku Naukowców Polskich w Berdiańsku, katedra filologii romańsko-germańskiej, Ukraińsko-Polska Uczelnia a Wyższa "Uniwersytet Środkowoeuropejski" w Kijowie.

E-mail: lech@suchomlynov.pl

Польська еміграційна література, як зазначають дослідники, є своєрідним метатекстом, що створювався за межами батьківщини низкою поколінь письменників-вигнанців. Історики літератури особливо наголошують на двох найважливіших етапах польської еміграції, виділяючи Велику еміграцію, яка була спровокована репресивною політикою Російської імперії щодо учасників Листопадового повстання (1830–1831 рр.) та еміграцію, викликану подіями I світової війни (1 вересня 1939 р.), яка тривала до 1989 року, коли комуністичний режим у Польщі було повалено.

Ностальгичний дискурс можемо віднайти у відомих творах письменників кreso-пограниччя та еміграційної літератури XX століття: Ч. Мілоша («Долина Ісси»), Ю. Вітліна («Мій Львів»), Ст. Вінченца («Діалоги з Советами», «На високій полонині»), Є. Стемповського («від Бердичева до Риму», «Борненська земля», «У долині Дністра»), Т. Конвицького, А. Кусьневича, А. Хцюка, В. Одоєвського, Л. Бучковського, а також у текстах Ч. Страшевича («Смерть і дівчина»), Т. Новаковського («За лаштунками сну...»), М. Чухновського («Перстень і заметіль»), Є. Петркевича «Здобич і вірність», М.

Панковського «Козак та інші оповідання». Усі вони, письменниками пограниччя та літератори-емігранти, які традицію літературного «перестворення» художніх моделей малої вітчизни.

Ностальгичний дискурс і прояви психологічної травми (як колективного явища) є домінантами польської еміграційної літератури, сповненої сумом за втраченою батьківщиною та малою вітчизною. Саме це, а також факт походження багатьох митців, призводить до певного зрощення еміграційної та кreso-пограничної літератур.

Одним із перших до проблематики втрачених вітчизн звернувся відомий літературознавець Б. Гадачек, який увів до наукового обігу функціональне поняття «пам'ять-ностальгія» та «кresoностальгія» [4, с. 303], проаналізував роль вторинної інформації в художніх текстах («почута інформація» чи «вивчені історично-архівні джерела» [4, с. 296-305]), дослідив і систематизував псевдоавтобіографічні твори, так зване «документальне згадування», «зіпсуті спогади» чи «життеписи, перероблені на псевдоромани та псевдооповідання» [6, с. 67-68].

Інший аспект, із ностальгичним дискурсом пов'язаний, докладно проаналізував К. Заяс.

Говорячи про проблеми «розладів ідентичності», «амбівалентності тотожності» в контексті антиномії «свій – чужий», дослідник наголосив на варіативності ідентичностей на культурних пограниччях і вказав на наявність у «тутешніх» права вибору етнічної приналежності. Щодо літературних проявів ознак пограничності вчений-полоніст зазначає, що їх неможливо вкласти в рамки офіційної історії літератури з багатьох причин, одна з яких – надзвичайний регіоналізм, яким позначена література «кресів». Конкретний визначений простір, який охоплює авторське уявлення, є одночасно місцем розгортання сюжетної лінії та полем інтерпретаційних зіставлень. Обираючи художній простір твору, письменник не тільки експонує свої симпатії, емоційні та ідентифікаційні зв'язки з ним, але й підштовхує читача до певного культурного прочитання тексту. Митець фіксує регіональні особливості, розбіжності та відмінності, чим дає зрозуміти, що для правильного й поглибленого прочитання твору треба зіставити текст із особливостями локальної культури.

Ключовим моментом у дослідженнях пограниччя стала монографія А. Ф'юта «Зустріч з Іншим» [3], у якій літературознавець, посилаючись на праці Ж. Лакана, Е. Левіанса і Ц. Тодорова, намагається пристосувати й адаптувати термінологічний апарат постколоніальних студій до вивчення проблем літературних погранич, зокрема «кресів». Найважливішим питанням для автора є визначення форм польського культурного домінування на колишніх східних землях Речі Посполитої. А. Ф'ют, вивчаючи історико-культурні процеси на «кресах», визнає польську експансію на пограниччях: на півночі – «оксамитову», а на півдні – «агресивну». На підставі аналізу дискурсів, наявних у польській літературі пограниччя ХХ ст., учений однозначно вказує на переважання ностальгічних моделей «кресових» текстів.

Польський літературознавець М. Залеський розглядає людину, зокрема й письменників, як «твір пам'яті» [5, с. 10 – 12], зазначаючи, що минуле вимагає від нас увічнення, а прагнення пам'ятання минувшини постійно проявляється в наших діях і вчинках. На його думку, це особливо виявляється в художній літературі, де минуле є предметом реконструкції, авторських рефлексій і відтворення у формі моделей, зокрема етнокультурних. Дослідник вважає, що

постійні літературні повернення до країни дитинства є не тільки свідченням ностальгії, але й її реконструкцією та реінтерпретацією [6, с. 81].

Існує також думка про те, що іноді історична пам'ять через усвідомлення безповоротності минулого та неможливість зміни реальності породжує своєрідну надзвичайно потужну «пам'ять-ностальгією» [5, с. 20], що в польській літературі постійні повернення й переосмислення минулого призвели до появи нового художнього явища – естетики ностальгії [5, с. 12], яка особливо яскраво проявилась у літературі польсько-українського пограниччя. Ст. Ульяш зауважив, що «власне через літературу в пам'яті відтворювалися певні форми й знаки того, про що хотілося пам'ятати <...>. Ця тенденція посилювалась, коли актуалізувалася свідомість „кінця“, яка звільняла потужну творчу силу. Письменник, що був свідком „кінця кінців“, маючи свідомість, переживаючи повноту екзистенціального досвіду (від аркадійського смутку до „каїновського“ прокляття історії), не тільки зберігав форми світу, а також створював його образ-синецдоху» [12, с. 22].

Не можна не звернути уваги на те, що моделі пам'яті в певних часопросторових кордонах не є сталими. Образ утраченої батьківщини, створений романтиками в часи бездержавності, зміцнював уже існуючі міфи, інкорпорував стереотипи й визначав історичну пам'ять поляків ХІХ століття та наступних поколінь. Аналізуючи літературу кресо-пограниччя Я. Кольбушевський писав: «Коли українською проблематикою зацікавилася романтична література, тоді ці землі набули всіх ознак, властивих Кресам. Не можна переоцінити значення літератури в цьому процесі. Майже упродовж усього позаминулого століття, а не тільки в першій, романтичній його половині, вплив літератури на колективну свідомість і формування національних міфів був незмірно великий. Ностальгія романтичної поезії спогадів – авторства поетів, яких доля примусила до еміграції, ідеалізація регіональних пейзажів дитинства, звернення до локальної історичної традиції в поєднанні з великими традиціями народної історії, стали явищами ширшого порядку, що не обмежується самою Україною» [8, с. 59].

Трагічний досвід суспільно-політичних перетворень ХХ ст., серед іншого втрата малих вітчизн і розрив зв'язків із більш ширшим по-

няттям «ідеологічна батьківщина», сприяв появі якісно нової літератури, сповненої поетикою мемуарів та спогадів. Болеслав Гадачек уважає, що вже після трьох поділів Польщі, коли «креси» зникли з мапи Європи, образ поліетнічного пограниччя продовжував функціонувати у «святих спогадах» місцевих мешканців. Пам'ять-ностальгія стає однією з головних тематично-художніх ознак літератури пограниччя, що ілюструє появу ностальгічного дискурсу (як форми вираження), певної норми та стратегії написання літературних текстів, що мають специфічні ознаки і які можна віднайти в поезії, прозі чи есеїстиці в етнокультурній моделі художньої літератури польсько-українського пограниччя. На думку М. Залеського, ностальгія – це тип вразливості, який сьогодні з'являється в літературі частіше, ніж будь-який інший, і є специфічною формою перцепції реальної дійсності та способом світосприйняття [16, с. 70-71]. Відомий український теоретик літератури О. Галич зазначає, що мемуари – це суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретної історичної постаті, здійснене письменником у художній формі із залученням ним справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду з внутрішнім світом своїх героїв, соціальною та психологічною природою їхніх учинків. На його думку, спогадам обов'язково притаманна суб'єктивність. Вони завжди звернені в минуле. Крім того, для правильного осмислення подій мемуаристу необхідно також мати певну дистанцію в часі. Останнє висловлювання вченого тісно пов'язане з ретроспекцією, яка є не менш важливою, ніж авторське начало, виступає стилеутворюючим елементом поетики мемуарного твору. Ретроспекція передбачає побудову минулих подій або епізодів з життя в певній часовій послідовності.

Для мемуариста та, у свою чергу, мемуаризованого твору ретроспективність виступає важливим засобом, який дозволяє йому показати свою реакцію на події як минулого, так і сучасного життя, виступаючи своєрідним фільтром фактографічної інформації. Саме за допомогою ретроспективного погляду на події інформація постає цілісною й завершеною, включаючи в себе як віддалені в часі, так і не такі далекі події. Водночас, авторське начало визначає специфіку, унікальність і неповторність мемуаризова-

ного твору, починається з особистості автора, яка є смисловим фундаментом автобіографічної літератури й мемуарної літератури взагалі, що базується на пам'яті. Відомо, що мемуаристична література є «важливим складником будь-якого національного літературного процесу, скарбницею пам'яті, ретроспективного автентичного знання про епоху, постаті, події та явища. Суб'єктивна за своєю природою, вона забезпечує можливість установлення правди, осягнення об'єктивного змісту історії.

Враховуючи масштабність і поширеність тенденції звернення до спогадів і ностальгічної поетики, можемо говорити про певний дискурс мемуаризації минулого часопростору в польській літературі ХХ ст., який розуміємо як «норму та стратегію, застосовану під час творення тексту чи вираження-висловлювання». Основою творчої інтерпретації в цьому випадку є «культурні та суспільні взірці, які стають нормою, точкою віднесення, покладених в основу тексту чи висловлювання, що мають певні жанрові ознаки. Поняття дискурсу містить у собі співвіднесеність ситуації акту мови, інтенції, мети, а також відправника й отримувача» [9, с. 51].

У польській повоєнній літературі потреба згадування втраченого раю дитинства й літературних повернень до літ ранньої молодості виникла стала потребою цілого покоління літераторів. Вираження свого смутку було способом виживання в нових геополітичних реаліях, де ностальгія ставала причиною участі в суспільному житті вигнанців. Ностальгічний вираз набував різних форм і був конгломератом різних жанрів: від щоденників, есе й репортажів до епічних творів оповідної прози. П. Чаплінський зауважував, що присутність ностальгічної тональності в прозі можна розглядати як уособлення минувшини, своєрідний набір технік згадування. Характерною ознакою ностальгії є її релятивність із минулим, завдяки чому минулий час стає «дипозитарієм сенсу й оцінювачем цінностей, утіленим ідеалом» [2, с. 66].

Згадування дозволяли зберегти свої коріння й увічнити власну минувшину. А. Сквірут слушно зауважила, що «мета зусиль сповненої ностальгією людини спрямована на повне відновлення та збереження минувшини» [10, с. 289].

Дослідники зауважили, що звернення до мемуаристичної поетики було реакцією на виклики сучасності й своєрідною протидією історичним

нищівним процесам. Творення ностальгічних романів, повістей чи оповідань із потужним замісом мемуаризації часопростору пограниччя було симптоматичним намаганням збереження втраченого світу. Б. Гадачек пов'язує це явище з поняттям «історична пам'ять», зазначаючи, що «герої Кресів зберігають їх у пам'яті, як скарби, бо людина повинна плекати історичну пам'ять», яка дозволяє усвідомити те, звідки ми вийшли, ким є й куди прямуємо. Учений переконаний, що „пам'ять про рани” нерозривно з'єднує людей із рідною землею, без неї ми б утратили себе. На його думку, «креси продовжують існувати в пам'яті, здатній відтворювати й створювати, іноді навіть хворій» [7, с. 25].

В «Есе про вигнання» Ч. Мілош стверджує, що сум за «кресами» й Батьківщиною й донині є «великою темою польської літератури» й, напевно, таким залишатиметься протягом багатьох років. Митець зауважує, що після Першої світової війни біженці зі Сходу забирали з собою образ України та Східної Білорусі, так само після другої війни Литва, Західна Білорусь і так звана Східна Галичина з'являються у творах «мандрівників», чи то осілих у Польщі, чи тих, які перебувають у еміграції. Зауважимо, що формат ностальгічної пам'яті в етнокультурній моделі пограниччя залежав від самої минувшини, здобутого досвіду й тогочасної емоційної атмосфери. Дослідник форм прояву пам'яті в літературі М. Залеський доходить висновку, що характерною ознакою ностальгічної вразливості є ілюзія й сподівання, що «минуле повернеться як естетичне відлуння й аура цієї минувшини», а сам твір є лишень «медіум, за посередництвом якого розкривається реальність» [16, с. 12].

Ностальгічна потреба згадування, яка, за словами Я. Івашкевича, виконує терапевтичну функцію, зцілюючи рани, завдані свідомістю втрати минувшини, «породжує меланхолію, приемність, що завдають болю», але це вже є біль спогадів [16, с. 12]. Саме ностальгія є основною категорією, що визначає семантику образу викорінення з рідної землі й висуває на перший план утрачений простір, який покладено в основу моделі людського буття, завдяки постійним поверненням до коренів [11, с. 143-144]. Проте людська пам'ять, що зазнає впливів сьогодення, завжди є «убогішою», ніж сама минувшина, віддалення від якої «сприяє ідеалізації та сентименталізації». Ностальгія живиться

пам'яттю, з якої усунено біль, навіть те, що було негативним, таким уже не сприймається. М. Залеський розмірковує далі: «Минуле є чимось, що нас безпосередньо не стосується, не висуває нам вимог, не є загрозою. Ми володіємо нашим минулим. Навіть більше, чим більш віддалена в часі подія, тим більше задоволення отримуємо, згадуючи про неї» [16, с. 23]. Крім того, минуле, особливо особисте й інтимне, набуває додаткових сенсів. Г. Бахелярд уточнює: «Кожна людина з усього, що минуло, найчастіше видобуває спогади про рідний дім дитинства. Це тому, що цей дім знаходиться десь далеко та втрачений назавжди, спогади про те, що минуло, зливаються з уявленнями про те, що могло би бути» [1, с. 307].

Сьогодні «література вигнанців» частіше, ніж будь-коли, звертається до теми «втраченого раю дитинства», люди сумують, радше, за своєю молодістю, ніж за місцем, де вона пройшла, – це є сутністю ностальгічного світосприйняття [16, с. 15]. Дослідники стверджують, що навіть якщо ностальгуюча людина й повернеться до вітчизни чи місць спогадів, вона не відчує задоволення чи щастя; побачені люди, краєвиди чи речі значно змінились і не нагадують тих, із часів дитинства й молодості. Відбувається усвідомлення безповоротності минулого, проте воно не викликає негативних відчуттів, лише породжує солодкий біль спогадів.

Творчість Ромуальда Верника поєднує в собі два джерела польської ностальгічної поезики ХХ століття. Постає письменника з польсько-українського пограниччя, еміграційного діяча, історика мистецтва, політичного публіциста попри його активну громадянську позицію та доступність виданих у Польщі творів, залишається маловідомим широкому колу читачів.

Р. Верник народився 23 грудня 1926 р. в Здолбунові на Волині, навчався в Рівненській купецькій гімназії, а у квітні 1940 р., разом із усією родиною, був депортований під Архангельськ. Уже через два роки молодому Ромуальду вдалося вступити до Польської армії, що формувалася на теренах СРСР під командуванням генерала В. Андерса. Разом із польським військом Р. Верник потрапив у тодішню Персію, опісля – на Близький Схід, до Палестини, де продовжив навчання в юнацькій школі кадетів, створеній для польської молоді [15, с. 7-8]. У повоєнні роки оселився у Великобританії, вивчав історію мистецтва, був активним учасником громадського

й політичного життя польських емігрантів. У польських еміграційних періодичних виданнях друкував численні статті про мистецтво, а також політичні аналізи та аналітичні коментарі, присвячені проблемам польсько-російських і польсько-українських стосунків. Р. Верник був представником Ради Речі Посполитої, яка виконувала роль Сейму при Уряді Польщі у вигнанні. З 1990 р. вже відомий в емігрантських колах письменник і громадський діяч активно співпрацює із засобами масової інформації посткомуністичної Польщі.

Р. Верник є автором більше десяти повістей, серед яких: «У Здолбунові розквітла калюжниця» (1986) – збірка оповідань і циклу однойменних спогадів, «Білі ночі й чорні дні» (1995), «З Хамсіну у туман» (1987), «Завтра. Вчора. Програш» (1988), «Полин долі» (1991), «Чобіт під фатою» (1992), «Тайкури – село, яке було містом» (1997), «Зло не триває вічність» (1997), «Не повернуться лелеки на Граничну» (1998), «Зачароване дерево» (2002) та ін. З-поміж усього творчого доробку виділяється своєю композицією, ідеологічним навантаженням, а також єдністю героїв своєрідна трилогія про трагічну долю третього покоління мешканців волинської місцевості Ліпковіце: «Смак меду» (1994), «Смак хліба й попелу» (1997) та «Смак полину» (2001).

У «кресових» повістях Р. Верника, як окреслює їх тематику сам автор, зображена складна історично-політична ситуація на пограничній Волині, суперечливі стосунки між місцевими мешканцями різних національностей, відносна рівновага суспільно-культурної системи та відверті конфлікти, спровоковані зовнішніми чинниками й перманентним внутрішнім напруженням («Зло не триває вічність», «Зачароване дерево»). У деяких творах події розгортаються далеко за межами малої вітчизни, проте так чи інакше вони пов'язані з Волинню, її мешканцями, їхніми долями («Завтра. Вчора. Програш», «Білі ночі й чорні дні»).

Художня авторська модель часопростору Волині, що визначається історичною пам'яттю та екзистенціальним досвідом автора, представлена в оповіданнях-спогадах Р. Верника, надрукованих у збірці «У Здолбунові розквітла калюжниця». «Велика мозаїка величезного космосу маленького містечка», що складається з пережитих, побачених, почутих і вигаданих із перспективи часу нарації, мала сприяти

збереженню позитивного образу та перцепції пограничної ситуації Галичини й Волині. Саме уявний, а не реальний образ утраченої малої вітчизни стає своєрідним зразком, аксіологічною моделлю, що викликає перманентне порівняння ідеалізованого минулого й ворожого сьогодення.

Твір-спогад Р. Верника «У Здолбунові розквітла калюжниця» можна віднести як до кресло-пограничної, так і до еміграційної літератури, сповненої фактографічністю, локальним кресовим фольклором, автобіографізмом тощо. Цей роман можна назвати своєрідною «епітафією» мешканцям кресло-пограниччя, символічної Атлантиди, спробою художнього відтворення втраченого часопростору малої вітчизни.

Прагнення зберегти спогади спонукає письменника до писання, до створення власної авторської художньої моделі часопростору тодішнього Здолбунова. Зростаючи в багатетнічному середовищі, під впливом різних культур, нарешті, репрезентуючи поліфонічну субкультуру пограничних територій, Р. Верник мимоволі експонує міжнаціональні різнопланові реляції.

Оповідання-спогади Р. Верника позначені потужним автобіографізмом, глибокою ностальгією за малою батьківщиною та полоноцентризмом. Автор намагається врятувати втрачений світ від забуття й переказати спогади наступним поколінням, про свідчить наступна цитата: «Ця скромна книжечка була написана в Англії. Складається вона з суму за містом дитячих літ і фрагментів спогадів, що створювали тло для історій, які я розповідав своїм – народженим уже в Лондоні – синам, як кажуть, „до подушки”. Власне, написав я її для них, щоб, читаючи її через роки, пригадали, звідки походить їхній батько» [15, с. 7].

Перше видання збірки «У Здолбунові розквітла калюжниця» викликало неабиякий резонанс і зацікавленість у емігрантських колах. Позбавлені малої вітчизни та ідеологічної батьківщини поляки в цілому світі, читаючи книгу, задоволено занурювалися в атмосферу втраченого назавжди світу Волині 30-х років ХХ ст. Сентиментально-ностальгічна манера описів природи, архітектурних пам'яток і знакових місць, тогочасних подій та історичних фактів, осіб і особливостей, спогади про

мешканців та відомі постаті відтворювали атмосферу мікрокосмосу багатонаціонального пограничного Здолбунова. Читаючи твір, не можна не зауважити яскравих рис орієнтально-візантійської перцепції польсько-українського пограниччя, яке відзначалося домінуванням традицій українського православ'я і єврейського іудейства.

На формування авторської моделі пограничної тотожності чи не найважливішими були складові полікультурного простору – знакові елементи просторової моделі пограниччя, що стали характерними знаками-кодами, визначниками історичної пам'яті, носіями певної інформації, символами-доказами «толерантності колишньої Речі Посполитої».

Попри це у творі «У Здолбунові розквітла калужниця» є також авторські свідоцтва щодо різкого зростання української національної свідомості та формування національної ідентичності. «Русини вже стали українцями, – наголошує автор, – підняв голову націоналізм» [15, с. 38]. У зв'язку з цим Р. Верник робить цікаве припущення, яке ми ще не зустрічали в творчості жодного іншого польського письменника. «Якби так політично дозрілими були українські маси в 1918 чи 1920 році, – розмірковує письменник, – то, можливо, інакше б розгорталася історія і, можливо, на чолі значно численніших дивізій стояв би отаман Петлюра. Можливо, Україна не була б змушена ще 70 років чекати на незалежність?» [15, с. 38].

Також у представлених у збірці оповіданнях Р. Верник порушує питання асиміляції польського населення. Автор наголошує на репресивній політиці царського уряду щодо учасників польських визвольних повстань, зокрема на декретах, спрямованих на декласацію шляхти. В оповіданні «Степан» ідеться про окремі польські родини, що опинилися в українському культурному середовищі та природним чином асимілювалися. Єдиним чинником, який вирізняв їх із-поміж «українського моря», було католицьке віросповідання. Серед іншого, міжконфесійні питання, зокрема проблема ліквідації греко-католицизму в Російській імперії, чітко простежується в усій збірці.

Певні риси автобіографізму, що є тематично утворюючим компонентом етнокультурної моделі пограниччя, знаходимо також у повісті

Р. Верника «Не повернуться лелеки на Граничну». Письменник, який сам пережив насильницьку депортацію, описує вивезення поляків у товарних вагонах у глибини Росії. Автор із боєм констатує, що панування нової влади, «війна, депортації, арешти порозбивали родини, майже кожен мешканець містечка (Здолбунова – О. С.) когось шукав або чекав на звістку» [14, с. 115].

Аналіз етнокультурної моделі текстів Р. Верника дає підстави припустити, що письменник намагався створити збірний негативний образ росіян, які були продуктом і наслідком пануючого режиму, а разом із тим – жорстокість та антигуманність комуністичної системи. Часто художні образи прибульців зі Сходу показані як своєрідні жертви тоталітарної системи, як люди зі скаліченою радянською пропагандою свідомістю та спотвореним світосприйняттям. Так, скажімо, учителька з Києва, що була направлена на роботу до Янова, спостерігаючи за буттям місцевого населення на пограниччі, починає розуміти невідповідність офіційної версії вторгнення радянських військ на ці терени й побаченої реальної дійсності, а отже, зневірюється у власній просвітницькій місії. Про роздуми своєї героїні авторка пише: «Небезпечна думка промайнула в її голові, а якщо таких сіл тут багато, то кого ж власне визволяла Червона Армія. Пригадала вона і як два дні чекала в Рівному на сані до Янова, то на вулицях чула тільки польську або єврейську мови» [13, с. 201-202]. Усвідомлюючи своє безвихідне становище, учителька відчуває розпач, фрустрацію, «безпорадність, самотність у чужій країні й серед чужих людей, страх, що не впорається із завданням, яке їй доручила влада, і врешті відсутність когось близького, з ким би могла поділитися своїми проблемами. Ніхто їй ще нічого злого не зробив, але на кожному кроці відчувала ворожість. Навіть у дітей, яких навчала. Вона не була спроможною зрозуміти цієї ворожості» [13, с. 202].

Особливості заідеологізованості радянської людини Р. Верник показує в повісті «Не повернуться лелеки на Граничну». Зображуючи сцену ідеологічної суперечки між поляком Ромком і донькою вчительки зі Сходу Вірою, яка свято переконана, що все радянське – найкраще: «і дівочки найгарніші, і прані найкрасивіші, і музика найкраща, і патефони» [14,

с. 87]. У такий спосіб письменник ілюструє складові компоненти етнокультурної моделі ідеологічного забарвлення пограниччя, причини зміщення аксіологічних пріоритетів. Категорії чужості й іншості є домінуючими в описах персонажів – вихідців зі східного кордону. Усі вони в поліетнічному просторі порубіжжя сприймалися лише як «представники окупаційної влади». Навіть свідомість молодого покоління була позначена антагонізмами. Наприклад, через згадані суперечки стає неможливим сексуальне зближення Ромки з Вірою. Для Ромки це стає своєрідним актом помсти та реваншу, оскільки вважається, що «заслугою буде, якщо советку спокусить», або певною місією, бо йому «Бог довірив честь поляків» [14, с. 86].

Не без жалю описує Р. Верник втечу радянських солдатів перед наступом фашистів, намагаючись зобразити вже не військових, а звичайних людей, що опинилися перед обличчям реальної загрози, тобто були своєю державою, в ідеали якої так вірили, покинуті напризволяще: «Страх таївся в їхніх очах. Брудні, у розхристаних мундирах, дехто без зброї, роздивляючись по сторонах, бігли вони невідомо куди. Звичайно розуміли, що їм загрожує небезпека й що мають утікати. Були в чужій країні, що ненавидить росіян, напевно, їх учили цьому. Зачаровані потужністю Радянської Росії, що відчували на собі кож-

ного сірого дня, тепер відчували розпач. Ця їхня віра в силу Матінки Росії піддається тепер випробуванню, принаймні тут вона була зламана без жодного спротиву, на їхніх очах» [13, с. 245].

Домінуючою складовою пограничного часопростору «кресових» творів Р. Верника є описи процесів ескалації українсько-польських стосунків і бруталності міжнаціонального конфлікту, спровокованого «третім – нетутешнім», тобто «чужим – ворожим». Етнокультурна модель письменника з Волині має всі ознаки «знищеної Аркадії». Така перцепція малої вітчизни ґрунтується на артефактах локальної історичної пам'яті про поневолену росіянами Волинь. Основним прийомом створення образу «чужого-ворожого» стає стереотипізація. Р. Верник намагався створити збірний негативний образ радянської людини й показати жорстокість та антигуманність комуністичної системи, а тому категорія чужості є домінуючою в описах «третіх», які в багатокультурному просторі порубіжжя сприймалися як представники окупаційної влади.

Отже, етнокультурна модель втраченого світу дитинства Ромуальда Верника ґрунтуються на сентиментальній пам'яті та вирізняється глибокою ностальгією за малою батьківщиною. Писання стає внутрішньою потребою автора, спробою фіксації минувшини та відтворення атмосфери втраченого часопростору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bachelard G. Wyobraźnia poetycka. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. 439 s.
2. Czapliński P. Przerabianie nostalgii albo proza lat dziewięćdziesiątych w poszukiwaniu utraconej teraźniejszości. Kresy. Lublin, 1999. № 1. S. 60–74.
3. Fiut A. Spotkania z Innymi. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2006. 268 s.
4. Hadaczek B. Historia literatury kresowej. Szczecin : Wydawnictwo «PoNaD», 2008. 420 s.
5. Hadaczek B. Kresy w literaturze polskiej XX wieku. Szczecin : Ottonianum, 1993. 224 s.
6. Hadaczek B. O Wielkim Księstwie Bałaku A. Chciuka. Więź. Lublin, 1989. № 5. S. 64–74.
7. Hadaczek B. Zarys literatury kresowej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin, 1991. № 76. S. 18–28.
8. Kolbuszewski J. Kresy. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1995. 260 s.
9. Labocha J. Tekst, wypowiedź, dyskurs. Styl a tekst. Opole : Uniwersytet Polski, 1996. S. 49–62.
10. Skwirut A. Dyskurs nostalgiczny nowość czy tradycja. Aktualni problemy słowjanskoyi filolohiyi. Kiyiv : Zannya Ukrainy, 2001. № VI. С. 285–280.
11. Uliasz St. Literatura Kresów. Kresy literatury. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1994. 245 s.
12. Uliasz St. O literaturze Kresów i pograniczu kultur. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 218 s.
13. Wernik R. Czarcie drzewo : opowieść kresowa. Wrocław : Atla 2, 2002. 294 s.
14. Wernik R. Nie wróć bociany na Graniczną : opowieść kresowa. Sussex : Caldrea House Ltd, 1998. 240 s.
15. Wernik R. W Zdołbunowie zakwitły kaczeńce. Biały Dunajec – Ostróg : Wołanie z Wołynia, 2001. 111 s.
16. Zaleski M. Formy pamięci : słowo / obraz terytoria. – Gdańsk : Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 2004. 244 s.
17. Zaleski M. Żyjące cmentarze Rzeczypospolitej Res Publica. Warszawa, 1987. № 4. S. 80–95.

REFERENCES

1. Bachelard G. *Poetic imagination* [Wyobraźnia poetycka]. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. 439 s.
2. Czaplński P. *Changes in nostalgia or prose of the nineties in search of the lost present* [Przerabianie nostalgii albo proza lat dziewięćdziesiątych w poszukiwaniu utraconej teraźniejszości]. Kresy. Lublin, 1999. № 1. S. 60–74.
3. Fiut A. *Meetings with Others* [Spotkania z Innymi]. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2006. 268 s.
4. Hadaczek B. *History of borderland literature* [Historia literatury kresowej]. Szczecin : Wydawnictwo «PoNaD», 2008. 420 s.
5. Hadaczek B. *Kresy in the 20th century Polish literature* [Kresy w literaturze polskiej XX wieku]. Szczecin : Ottonianum, 1993. 224 s.
6. Hadaczek B. *About the Grand Duchy of Balak of A. Chciuk* [O Wielkim Księstwie Bałaku A. Chciuka]. *Więź*. Lublin, 1989. № 5. S. 64–74.
7. Hadaczek B. *Essays of Kresy Literature* [Zarys literatury kresowej]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*. Szczecin, 1991. № 76. S. 18–28.
8. Kolbuszewski J. *Kresy* [Kresy]. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1995. 260 s.
9. Labocha J. *Text, statement, discourse* [Tekst, wypowiedź, dyskurs]. *Styl a tekst*. Opole : Uniwersytet Opolski, 1996. S. 49–62.
10. Skwirut A. *Nostalgic discourse: novelty or tradition* [Dyskurs nostalgiczny: nowość czy tradycja]. *Aktualni problemy słowiańskiej filologii*. Kiyiv : Zannya Ukrainy, 2001. № VI. C. 285–280.
11. Uliasz St. *Literature of the Kresy. Limits of literature* [Literatura Kresów. Kresy literatury]. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1994. 245 s.
12. Uliasz St. *About the literature of Kresy and borderlands of cultures* [O literaturze Kresów i pograniczu kultur]. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 218 s.
13. Wernik R. *Devil tree: a Kresy tale* [Czarcie drzewo : opowieść kresowa]. Wrocław : Atla 2, 2002. 294 s.
14. Wernik R. *The storks will not return to Graniczna: the borderland tale* [Nie wrócą bociany na Graniczną : opowieść kresowa]. Sussex : Caldrea House Ltd, 1998. 240 s.
15. Wernik R. *In Zdołbunów, the marigolds bloomed* [W Zdołbunowie zakwitły kaczęce]. Biały Dunajec – Ostróg : Wołanie z Wołunia, 2001. 111 s.
16. Zaleski M. *Forms of memory: word / image / territoria* [Formy pamięci : słowo / obraz / terytoria]. – Gdańsk : Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 2004. 244 s.
17. Zaleski M. *Living cemeteries of the Rzeczypospolita. Res Publica* [Żyjące cmentarze Rzeczypospolitej. Res Publica]. Warszawa, 1987. № 4. S. 80–95.